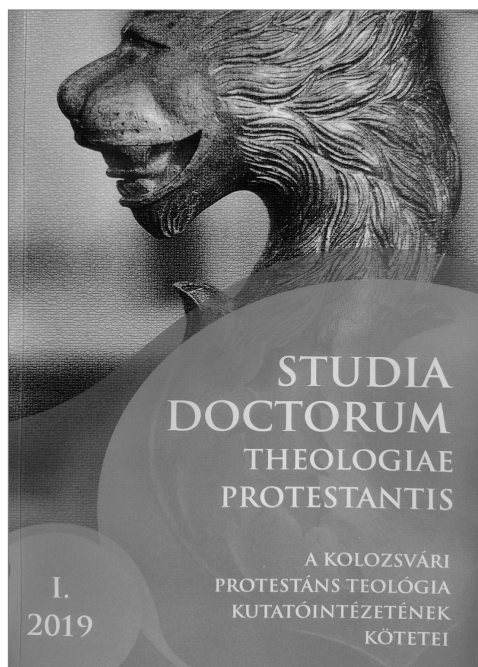

Recensio

*Studia Doctorum Theologiae Protestantis,
A Kolozsvári Protestáns Teológiai Kutatóintézetének kötetei
Emlékkötet a 65 éves Rezi Elek tiszteletére.*

Tizedik évfolyam 2019/1. Szerk.: Adorjáni Zoltán. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 2019, ISSN 2069–0991, 350. old.

A kötet megjelenésekor a rektori szolgálatát teljesítő Kállay Dezső méltatta jubiláló hivatali elődjét, aki 2006-tól 2016-ig állt a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet élén, és ennek sikeresen végbevitt akkreditálásával nagy szolgálatot tett a fenntartó egyházak közössége irányába is. A kötetet megnyitó méltatás, amely felett a „...gyümölcsseikről ismeritek meg őket.” (Mt 7,70) Dr. Rezi Elek hatvanötödik születésnapjára cím áll, külön kiemeli az ünnepelt tanár szervezői munkája mellett is híven végzett

oktatási és a publikációs tevékenységét, és megjegyzi, hogy az emlékkönyv anyagának begyűjtését Koppándi Botond Péter vállalta magára (7–10. old.).

A tanulmányok élén mindenik tudós szerző szívélyes megjegyzésben ajánlja megjelentetésre szánt tanulmányát Rezi Elek professzor kollégájának, ezek előtt pedig lelkésztestvérsége, Székely Miklós *Egy barátság margójára* című, erőteljesen személyes jellegű emléksora képez sima átmenetet a kötet tudományos részéhez, amely a biblikai-, a gyakorlati és rendszeres teológia, valamint egyháztörténet diszciplínafelosztást követi (11–17. old.). A kötetet Rezi Elek nyomtatásban megjelent tudományos közleményeinek jegyzéke zárja, amelyet a kötet szerkesztője, Adorjáni Zoltán állított össze (345–350. old.).

Balogh Csaba: *Exkluzívizmus, intolerancia és az Ószövetség világa* (21–40. old.). A szerző ezzel a megállapítással nyitja tanulmányát: „Az Ószövetséggel való találkozás rendjén gyakran fogalmazódik meg az az általános következtetés, hogy az itt található szövegek zavaróan kizáró jellegűek és intoleránsak minden olyan szemléletmóddal szemben, amely eltér a szövegek szerzőjétől.” A *Ne le-*

gyenek más isteneid (2Móz 20,3) parancsolatnak, amely a monoteizmus erőteljes megfogalmazása és „az ószövetségi teológiai gondolkozás egyik alappillére [...], számtalan vallási társadalmi, etikai, gazdasági és politikai következménye van. Sok szövegben úgy jelenik meg Izráel, mint a világ többi népe közül kiválasztott nemzet, aki az ő Istenével egy kizárólagos utazásra váltott menetjegyet.” (21. old.) Az ókori Kelet birodalmainak írott emlékeit vizsgálva a szerző kimutatja, hogy a királyi udvarok írnokai a népük által tisztelt istenek nevét éppúgy lajstromozták, mint a hivatalok vagy a mesterségek, illetve az állatok vagy a növények nevét. Amikor pedig egy végső tekintélyre hivatkoztak a nemzetközi levelezés, illetve szerződés-kötés rendjén, akkor a diplomácia nyelvét használva, akkádul írták át az istenneveket, és így, amint az kiderül, az érintettek számára érthető volt a „más istenre” történő hivatkozás. A szerző számos Ótestamentumon kívüli példával támasztja alá azt a nézetét, hogy Izráel népe és a szomszéd népek isteneszméje, teológiai felfogása oda-vissza hatást gyakorolt. Szemléltető anyagot az Ószövetségből is merít a Mózes első könyvétől a kései prófétáig, jelesül Jónás könyvéig. (Talán nem erőltetett ugyanide sorolni azt a választ, amelyet Elizeus próféta ad a meggyógyult Naámán kérdésére, miután neki a jövőben is kötelessége lesz elkísérni urát Rimmon istenség templomába; ld. 2Kir 5,17–19.)

Dr. Rezi Elek

Kató Szabolcs-Ferencz: *„Ismertesd meg azokat fiaiddal és unokáiddal is” 5Móz 4,9. Továbbadott hit a Deuteronomiumban* (41–62. old). A szerző a bibliKateológia rendeltetését tisztázza, majd pedig rátér a Mózes ötödik könyvében fellelhető hitvallások, azaz hittartalmak történeti és teológiai gyökereinek áttekintésére. Utal arra, hogy az Ótestamentum szóanyagában nem lelhető fel a hitvallás, illetve a hitvallástétel terminus technicus, azonban számos kifejezés hordozza a hitbeli meggyőződés jelentését, ennek kifejezésre juttatását. Megállapítja, hogy az ókori közel-keleti irodalom mindig is vallásos színezetű volt, s így az igazságosság és jogrend is isteni eredetű. Ők adják át ezeket képviselőiknek, a királyoknak, akiket ők

iktatnak be hivatalukba, hogy gyakorlatba ültessék azokat. „Jól mutatják ezt olyan ókori közel-keleti törvényszövegek, ahol általános toposzként a bevezetőkben megfigyelhető, hogy az istenek kiválasztják a királyt, hogy az igazságot és jogot gyakoroljon, és majd ezután kezdi a király a törvényeket sorolni. Ezek alapján [...] a törvények isteni eredetűek [...] (49. old.), ami hasonlóságot, sőt még azonos tételket is mutat a Mózes névéhez kötődő kultuszagyományokkal. A törvények isteni eredete önmagában még nem teszi hitvallássá a törvényszövegeket, „hiszen akkor a jogi szövegek esetében is azt kellene állítanunk, hogy majdnem minden ókori közel-keleti jogi korpusz hitvallásos természetű” (50–51. old). Izráel népe számára a hittételek megismerése, elsajátítása és megvallása attól kezdődően lesz meghatározó jelentőségű, hogy elpusztul kultuszhelye, a jeruzsálemi templom. Az áldozatbemutatás helyét pedig elfoglalja a lelki áldozat, a „hitvalló ajkak” bizonyágtétele.

Czire Szabolcs: *A házasság a teremtés rendjében. Jézus válásról szóló vitája a Mk 10,2–12-ben* (63–78. old.). A házassági elválásról készült tanulmány a hagyományos erkölcsi értékek melletti bátor kiállás jegyében nyert formát. Szerzője meg is jegyzi, hogy a témával szembeni „érzékenységre csak közvetetten tud figyelemmel lenni” (63. old.), és ebben mintha előre is bocsátaná, hogy azonosul Jézus Krisztus tanításával.

A Tóra és az intertestamentális korzsidó irodalmára támaszkodva arra is

felhívja a figyelmet, hogy az írástudók által elindított vitában Jézus még kifejezőmódjukat sem veszi át, és ezzel még nagyobb nyomatékot ad tanításának: a feleség elbocsátásának intézménye az emberi (férfiúi) erőtlenség és gyarlóság miatti engedmény, amely szemben áll Isten örök és megváltoztathatatlan szándékával. Czire Szabolcs a Krisztus magas mércének érvényességét emeli ki összegzésében: „Jézus lényegében nem válaszol a farizeusok provokatív, egyoldalúan férfinezőpontból megfogalmazott kérdésére; helyette a házasság eredendő szentségére tereli a vitát. Nem hajlandó beszállni a korra jellemző kazuisztikus méricskélésbe, hanem rámutat Isten Törvény mögötti primordiális akaratára, amely az ember teremtésében mutatkozott meg.” (76. old.)

Geréb Zsolt: *Az apostoli hagyomány sajátosságai az első és a második Thesszalonikai levél alapján* (79–94. old.). Az újszövetségi tudományok erdélyi művelőinek református doyenje e két páli levél magyarázatának megjelentetésével (2003) már előkészítette az utólagos részlettanulmányok útját. Az itt közölt írása arra összpontosít, hogy miként valósul meg az apostoli hagyomány átvételének és továbbadásának kettős mozzanata Pál apostol szolgálata révén: miben állt a kor bölcséleti és vallási irányzatainak befolyása, hogyan hatott tovább az apostoli üzenet az igaz hit kialakulására, és miként hatott az apostoli hagyományról alkotott kép a római katolikus egyház tradíciófelfogására, majd pedig a

reformáció egyházaira. Emellett a szerző nyomon igyekszik követni azt a folyamatot is, hogy az írásbeli továbbadás miképpen váltotta fel fokozatosan az előszóban közvetített hagyományt, ugyanis a kérügma nem csupán parttalanná lett volna az írásbeliség nélkül, hanem el is szakadt volna a történetiség talajától. Az elemzések után pedig erre a következtetésre jut: „Az apostol tanítása elsősorban Jézus Krisztus életére és üdv munkájára vonatkozott, másodsorban pedig a keresztyén életfolytatásra, illetve az istentiszteleti életre. A kijelentést azonban nemcsak az ősgyülekezet szóbeli hagyományából merítette, hanem a felemeltetett Úrtól a Szentlélek által. Más szóval: a hagyományátvétel és -átadás mozzanatát nemcsak történeti, hanem pneumatikus módon is végezte. Ez utóbbi gyakorlása által a misztériumvallások világában ismert módszerhez került közel. Végül az elemzések alapján arra az eredményre jutottunk, hogy a hagyomány protestáns értelmezése közelebb áll az apostol felfogásához, mint a római katolikus egyház tradícióról szóló tanítása.” (92–93. old.)

Kállay Dezső: *A Lélek élet. Róm 8,9–11* (95–121. old.). Pál apostol a Róm 6,1–23-ban fejti ki részletesen a megváltott ember új életéről vallott nézeteit, ezt tovább árnyalja a 8,1–13-ban, „ahol a Szentlélek munkája felől világítja meg az új élet lényeges vetületeit. Ebből a szempontból a 8,9–11 a szakasz legfontosabb tartalmi egysége” (95.

old.). Mit jelent a keresztyén ember számára a Lélek általi elrejtettség, a halandó test megelevenítése, az igazságban és életben való részesedés? Isten az új élet, az örök élet csodájával ajándékozza meg a teremtetett halandó embert Jézus Krisztus feltámasztása által. A szerző alaposan és aprólékosan exegetál, figyelembe veszi a Római levél szövegösszefüggéseit, legszorosabban viszont a 13. versre összpontosít, majd erre a végkövetkeztetésre jut: „A halandó test megelevenedése nélkül elképzelhetetlen lenne a megváltottak új élete, és mindkettőt Isten Lelke viszi végbe és tartja fenn bennük. Mert minket a Lélek hordoz, éltet és vezet. Akiket pedig Isten lelke vezérel, azok Isten fiai, és ígéret szerint az örök élet örökösei a Krisztus dicsőségébe való részesedés által (8,14.17).” (120 old.).

Papp György: *Megjegyzések a 2Pét 1,5–7 margójára* (123–135. old.). A szerző arra a kérdésre keres választ, hogy milyen fordítás illene legjobban az ἐπιχορηγέω igéhez: „mit kell megtennie a hitnek, vagy mit kell tenni a hittel?” (126. old.) Ahhoz, hogy választ adhasson, aprólékosan elemzi az igét, és az igeszakaszt magatartáscsomagként határozza meg. Vladár Gábor kommentárját idézi, aki szerint az apostol e helyen „szép láncolatban mutatja a hittől a minden ember iránti szeretetig vezető utat” (129. old.). A tanulmány tekintélyes számú, összesen tizenöt magyar fordítási megoldással szemlélteti a lehetőségek táráát, a rokon fordítási lehetőségeket külön-

külön csoportokba sorolja. Az Újszövetség szóanyagát a LXX-beli előfordulásokkal veti egybe. Így érzékelteti, hogy Péter apostol levele milyen hagyomány talaján állhatott keletkezése idején. Végül pedig erre a következtetésre jut: „a 2Pt 1,5–7 etikai programja [...] a hit a cselekedetek, az Isten akaratának való engedelmség által válik élővé és termékennyé (Mt 7,13–23.24–29; Lk 6,43–46; Lk 13,6–9; Jak 2,14–26). Ami pedig a szövegrész fordítását illeti, nehéz olyan változatot alkotnunk, amely a lehető legteljesebben fejezhetné ki azt a tartalmi gazdagságot, amelyet a szerző szándékozott közölni.

Az *ἐπιχορηγέω* ige helyes megértése döntő fontosságúnak bizonyult a fordítás során, és talán nem tévedünk, ha egyetlen szó helyett körülírással kíséreljük meg visszaadni. A szótárak által közölt szemantikai mezőben megjelenő fordítási variációk alapján talán így fogalmazhatnánk: *saját erőitökből szerzedek meg*, vagy *állítátok elő és raktározzatok el, balmozszátok fel magatokban* mindazt, amit a felsorolás elemei fejeznek ki.” (133–134. old.)

Benkő Timea: *A „néma hódolat”. Rudolf Otto liturgiatervezete és a Járosi-Kiss-féle liturgia* (139–152. old.). A trianoni békediktátumot követő hónapok, évek során megújulási és megújítási mozgalom bontkozott ki a magyarországi és erdélyi lutheránus egyház kebelében. Az új irányultság meghozta gyümölcseit az istentiszteleti rendtartás területén is, ahol a lutheri liturgia

helyreállítását tűzték ki célul. A reformmozgalom két legtevékenyebb tagjának Járosi Andor és id. Kiss Béla bizonyult, akik a Marburgban szerzett személyes tapasztalataikat kívánták hasznosítani Erdélyben. A szívesen látogatott Marburgi Egyetem sok evangélikus hallgatót és lelkipásztort vonzott. Járosi Andor itt ismerkedett meg a *Das Heilige* című alapvető teológiai munka szerzőjével, Rudolf Ottóval. Ennek fogalmatárában jelent meg a „schweigender Dienst” kifejezés, a néma vagy szótlán szolgálat mint a numinosum előtti helyes magatartás, amely szerinte elvezet a jelen levő Szent megtapasztalására. Elképzeléséhez meg is tervezte a maga által kigondolt liturgikus teret, majd berendezte a marburgi Szent Jost-kápolnában, és részletekbe menően kidolgozta ennek rendtartását. Járosi Andor magántanári dolgozatában közölte Rudolf Otto felfogásának kiértékelését és bírálatát. Ő azt képviselte, hogy az elcsendesedés, a könyörgés és magasztalás az igehirdetés-központú istentisztelet fontos eleme kell hogy legyen. A tanulmány ezzel zárul: „Bár Járosi Andor kedvelte Rudolf Otto teológiáját, az újreformatori teológia felől érkező éles kritika elbizonytalaníthatta, vagy éppen meggyőzhette afelől, hogy Isten szentségét úgy vegye komolyan az istentiszteleten, hogy a megváltó Ige elsőbrendűsége érvényesüljön benne.” (150. old.)

Koppándi Botond Péter: *Prédikálás 2.0.* (153–170. old.) A szerző David J.

Lose tíz évvel ezelőtt megjelent tanulmányából kölcsönözte a Rezi Elek tiszteletére készített dolgozatának címét, amely az internet világának igencsak elterjedt Web 2.0. fogalmát utánozza. (A Web 2.0. olyan internetes szolgáltatások gyűjtőneve, amelyek elsősorban a közösségre épülnek, vagyis felhasználói közösen készítik a világháló tartalmát, illetve osztják meg egymás információit.) A tanulmány tehát azt a kérdést feszegeti, hogy a Web 2.0. „milyen hatással van a keresztyén egyház legfőbb »kommunikációs csatornájának«, a prédikációnak az alakulására. A Prédikálás 2.0. tehát a Web 2.0. fogalmára épülve próbálja megláttatni a prédikálás jövőjét, de jelenkori feladatait is. Arra a kérdésre próbál választ adni, hogy vajon miként kellene prédikálni a mai, posztmodernnek nevezett korban?” (151. old.) Az útkeresést az a körülmény bonyolítja, amire David J. Lose is rámutat: „A posztmodern kontextust semmi sem érzékelteti jobban, mint az a lehetőség, hogy az ember alternatív, egymásnak ellentmondó világnézetek között lazán kattinthat.”

Az erdélyi viszonyokra nézve a szerző azt állapítja meg, hogy az ezredfordulóig működő igehirdetőket úgy lehet meghatározni, mint akik „klasszikus” prédikátorokként hirdették Isten ígését, vagyis a korábban felállított hermeneutikai, homiletikai és retorikai sémák alapján dolgozták ki, illetve mondták el szószéki beszédeiket a hívekkel megtelt templompadok felett. Ezt a szószék tekintélyének megfakulása követte,

amiben lényegesen közrejátszott a „kommunikációs csatornák versenye”. A verseny valójában nem új. Megfigyelhető, hogy nem csupán a jelenben, hanem minden korban voltak irányzatok, mozgalmak, amelyek semmibe vettek felekezetet, teológiát és hivatalt. Csakhogy e jelenségek manapság fokozottan érvényesülnek, képviselőik pedig egymással is versenyeznek.

A továbbiakban Koppándi Botond Péter a következő alcímek alatt fejt ki a témához kapcsolódó kérdésköröket: *A posztmodern az oka mindennek? A modernizmus a hibás? Mit mond a szakma? A posztmodern, mint lehetőség? Akkor hogyan is prédikáljunk?* Végül így összegezi: „A posztmodern korban nem vállalkozhatunk az »egyedül üdvözítő« prédikációs módszer felmutatására [...]. A jövő prédikációja [...] kevésbé kijelentő, sokkal inkább inspiráló, nemcsak a kognitív, hanem a tapasztalati megismerésre is apellál, tekintélyét nem a szószék magassága, hanem a hit mélysége adja. Formája változatos, mivel a bibliai szövegek formájához igazodik. Benne folyamatosan jelen van a hallgatóság [...]. A képgazdag korban úgy próbálja felmutatni az evangéliumot, hogy újra és újra elmeséli a bibliai világ képekben gazdag történeteit.” (169. old.). A szerző Ronald J. Allen biztatásával zárja tanulmányát: „A prédikátornak abban kell segítenie a gyülekezetnek, hogy értse, mi az, amit Istentől, az evangéliumtól és a keresztyén közösségtől kaphat, és mi az, amiben bízhat. Úgy, ahogyan a Jabbók-

révi tusakodásból végül áldás lett, a posztmodernizmussal folytatott tusakodásban is fel kell fedeznünk az áldást!” [Preaching and Postmodernism. In: *Interpretation* 55. (2001/1), (34–48) 40.] (169. old.)

Kovács Ábrahám: „*Brothers in arms.*” *Simén Domokos és a magyar református liberális teológia* (173–188. old.). A 19. század második felében a hazai protestáns egyházak két történelmi ágának képviselői közös utat kezdenek kitaposni nézeteik közelítésére. Amint a lutheri és a kálvini irány részbeni egységre lépett 1817-ben, úgy nyúltak egymás felé a kezek az 1568-ik évi tordai vallásbéke 300. évfordulója táján a református, illetve unitárius oldalról. A jól képzett és külföldet járt erdélyi Simén Domokos valódi bajtársakra talált a budapesti református teológiai tanároknak, akik nem csupán feszegetni kezdték a hitvallások és dogmák (le)zárt rendszerét, hanem a kor szelleméhez igazodva, túl is kívántak lépni ezeken. A protestáns unió létrehozásának törekvése már a reformkor idején lábra kapott, de éppen a tanulmány által vizsgált időszakban vált erőteljessé, hallatta hangját, és alakította a később nemes liberalizmusnak nevezett teológiai magatartást. Ezzel párhuzamosan haladt a pietizmus hatásának felerősödése (főleg a skót misszió révén), és megújulási mozgalmak bontakoztak ki. Az ellenzék az ortodox álláspontot képviselő debreceni tanári műhely képviselte, és védte az új szelek hatásától. Az eseményeket és

a személyi kötődéseket gazdag irodalom örökölte meg. Kovács Ábrahám ezzel a következtetéssel zárja tanulmányát: „[...] a két irányzat közt a különbség annyi volt, hogy míg az új ortodoxia bevallottan tudatában volt korlátainak, és azon belül értelmezte a dogmafejlődést, addig a liberális teológia számos képviselője jutott el arra a felismerésre, hogy a dogmák tagadása, akaratlanul is, a saját teológiai állításaik megmerevedéséhez vezethetnek. Dogma mind a két teológiai oldalon volt, de a krisztológiai és az antropológiai teológiai meglátásaik merőben különböztek egymástól, amely termékeny vitára adott akkor is, és ad ma is okot.” (186. old.)

Szent-Iványi Ilona: *Isten a folyamatteológiában* (189–196. old.). A rövid esszé bevezető sorai a Rezi Elekkel ápolt munkatársi kapcsolat eredetét elevenítik fel, majd a szerző úgy határozza meg a folyamatteológiát (process theology), mint amely tulajdonképpen „filozófiai teológia”; viszont írásában folyamatfilozófiai kitekintést is nyújt. Utal arra, hogy korábbi, chicagói tanulmányozása idején találkozott ezzel az irányzattal, és az e téren szerzett ismereteit gyűjti itt csokorba.

A szerző előbb a folyamatteológia atyjának, Alfred North Whitehead filozófus (1861–1947) felfogását ismerteti, amely szerint „a tapasztalatban nem szubsztanciális valóságokkal, hanem a megvalósulás felé gördülő folyamatokkal állunk szemben. A valóságos dolgok egy átmenetet jelenítenek meg,

s megvalósulásukkor már meg is semmisülnek. Így a valóság igazi arca nem a dolgok léte, hanem azoknak létrejötte, megvalósulása. Nem dolgok, hanem folyamatok jellemzik a világot. Ezek a folyamatok sajátos módon kapcsolódnak össze. Múlt, jelen és jövő folyamatként kapcsolódnak egymáshoz. A tegnapi éneket nem tudom visszahozni, mégis itt van velem, és meghatározza mai éneket. Minden döntést, amelyet a jelenben hozunk meg, a múltban előállott helyzet vagy tényező befolyásol, amely lehet kedvező vagy kedvezőtlen a jelen eseményeire. A jelen döntései pedig a jövőt befolyásolják. A múltat Isten sem teheti meg nem törtéنتé. Minden, ami van, csak úgy van, hogy Istennel együtt lehet. Ez a szemlélet teljesen más világlátást eredményez, mint a hagyományos keresztény szemléletű filozófiák és teológiák, ahol Isten a világgal szemben álló »egészen más«. A process elgondolásban Isten a lehetőségeket kinyitó, a valóságot magában foglaló, befogadó-kiegészítő Szeretet.” (190. old.) tehát nem a dolgok, hanem a folyamatok jellemzik a világot. Ezt követően a szerző a neves amerikai unitárius folyamatteológus, Charles Hartshorne gondolatait ismerteti, majd így zárja írását: „A folyamatteológusok egyöntetűen állítják, hogy ez az egyébként valóban bonyolult filozófia közelebb áll a biblikus gondolkodáshoz, mint sok más népszerű teológiai irányzat. Nem célom a folyamat filozófiai-teológiai szempontú értékelése. Tanulmányomban azt

a néhány gondolatot igyekeztem ki-domborítani, amely az Isten-kérdés felvethetősége szempontjából jelentős a folyamatfilozófiában.” (196. old.)

Fazakas Sándor: *Emlékezés és civil vallás. Szempontok az emlékezetkultúra és a vallás kapcsolatához* (197–217. old.). A múltbeli események, történések és tapasztalatok feldolgozásának kettős síkján szemben áll egymással az elnyomó embertelen hatalom letéteményeseinek cinizmusa (a körülmények úgy mond megkövetelték magatartásukat), valamint az elnyomottak fájó emléke, veszteségeiknek fájdalma. Amint lehetővé válik a szabad véleménynyilvánítás, a szereplők mindkét oldalon szívesen tekintik magukat áldozatnak. Az emlékek ápolása, az évfordulók megtartása magával vonja a szembesítést is, a nyomorítók és áldozatok ismételt megidézését, amely a kultusz egyik válfajává, „civil vallássá” lett, s mintegy „észrevétlenül alakulnak ki az emlékezés vallásos dimenziói” (198. old.) A tanulmány szerzője arra figyelmeztet, hogy óvatosan kell bánni az emlékezetpolitika eszközeivel, mert az eseményeket nem lehet utólag egyik vagy másik értelmezési keretbe rekeszteni, és a mennyiségi és moralizáló emlékezések helyett a minőségiket sürgeti.

Juhász Tamás: *A kegyesség mint a keresztény magatartás alapformája* (219–236. old.). A nyugalmazott rendszeres teológus tanulmányában a „vallásos erény” értékelését olvashatjuk. Betű szerint

ugyan nem fogalmazza meg, de kiteszik írásából, hogy kegyesség nélkül nincs keresztyén egyház. A bevezető bibliai és történeti áttekintés után rátér a kegyesség – nézete szerint – legsajátosabb vonásainak elemzésére, a megterésre és az evangelizációra.

A megtérést a hit folyamatának egyik aspektusaként határozza meg, amelynek Isten az alanya: ő az, aki az embert visszafordítja a téves útról, és a helyes életcél irányába állítja. Az evangelizációt az erdélyi református egyház hagyományában „hívatlan vendég”-nek minősíti, viszont ezzel mintha kisebbitené az olyan lelki vetést, mint amelyet a múlt század első két évtizedében Mott János és Szabó Aladár végzett az erdélyi ifjúság körében, s amelyre aztán ráépülhetett a Ravasz László, Makkai Sándor és Imre Lajos által szorgalmazott belmissziói program. A kifejezetten református kegyesség tartalmának felvázolása mellett, amely királyi, papi és prófétai feladat, a szerző az erdélyi protestáns kegyesség mibenlétéről is értekezik, és kiemeli, hogy ez elválaszthatatlan a nemzeti hovatartozás tudatos ápolásától.

Tódor Csaba: *A keresztyénység és a posztmodern. A „likvid modernitás” fogalma* (237–262. old.). Ez a tanulmány lényegében másodkézből származó anyagot tartalmaz, amelyet szerzője egy doktori értekezés részleteinek fordítása közben ítélt feldogozandónak. A címet magyarázó jegyzetében pontosan utal a forrásra (Francourt, Graeme: Defining the

postmodern Self. In: *The Participative Self: An Inquiry into the Merits and Limits of a Theological and Postmodern Anthropology*. Doctoral Thesis. Durham University, 2010, 20–38), amely a maga rendjén Zygmunt Bauman társadalomelméleti rendszerének lecsapódása. A lengyel származású szociológus és filozófus megfigyelései az értékrend változására, az értékek viszonylagossá silányulására összpontosultak, illetve az emberi ítélőképesség oly szintű fordulatára, amely immár a visszásságban keresi és találja meg az elégtételt. Ilyen közegben kell kiaknázni a kommunikáció lehetőségeit, hogy a „monolitikus” egyház folyékony egyházzá legyen a likvidtársadalomban, tudjon feloldódni a felhíguló társadalmi közegben. A föld sója metaforában benne rejlik ugyan e gondolat csírája, viszont itt azonnal felvetődik a kérdés, hogy a társadalomban feloldódó egyház vajon nem fog-e hasonulni a posztmodern világgal, ahogyan ezt a teológusok és filozófusok sora sugallja. Mit jelenthet így a tanítványság fogalma?

Visky S. Béla: *A béranyaság helyzete Romániában* (263–280. old.). Az „élettámasztás” tudományának és technikájának jelenlegi állása olyan szolgáltatásokat tesz lehetővé, amelyeknek roppant szövevényes jogi, anyagi és erkölcsi vonzatai vannak. Olyan országokban, ahol már kidolgozták a jogi kereteket, a rendelkezések egyértelműek, viszont az erkölcsi oldal ilyenszerű biztosítása már nehezebb, sőt lehetetlen vállalkozás, ugyanis a gyermek, aki az eredeti, azaz a teremtési rend szerint Isten ajándéka,

emberi számítások-számítgatások tárgyává lesz. Mert végül is arra megy ki az alku, hogy milyen áron bérelhető ki egy anyaméh ahhoz, hogy egy a gazdájától biológiailag és lelkileg eredendően idegen magzatot kihordjon, majd világra hozzon, és hogy hol sikkad el az anya emberi méltósága, az anyaság Istentől kapott rangja. „Üzletág”, „problémaegyüttes” – ezekkel a kifejezésekkel él a szerző, hogy érzékeltesse, mennyire pénzvezérelt az egyre szélesebb körben terjedő gyakorlat.

Miután Visky S. Béla hű képet nyújt a bérnyaság romániai helyzetéről, etikai értékelésében kifejti és alátámasztja a maga álláspontját is: helyteleníti a „gyermekrendelés” meghonosodását, és engedményt nem téve, akár humán, akár keresztyén meggondolásból „kivétel nélkül, minden esetben” elfogadhatatlannak nyilvánítja az ilyen áron történő családgyarapítást.

Kovács Sándor: *Ferencz József Angliában. Adalékok egy „azonnal felajánlott” ösztöndíj történetéhez* (283–299. old.). A konzisztórium 1857-ben kereste meg John Paget (1808–1892) magyarrá lett angol unitárius orvost, aki „a reformkori Magyarország és Erdély egyik legszínesebb egyénisége” volt, „és kérte közbenjárását a kolozsvári unitárius kollégium megmentéséért, ugyanis az 1849-ben kibocsátott *Organisationsentwurf – Ausztriai gimnáziumok és reálskolák szervezésére vonatkozó szabályzat* – értelmében a kollégiumot teljesen át kellett alakítani, és ki kellett mutatni a fenntartá-

sához szükséges összeget is. A rendelet kimondta, hogy a nevelés és oktatás fölött az állam gyakorolja a főfelügyeletet, ezzel azonban a protestáns egyházak iskolái igen nehéz helyzetbe kerültek.” (284–285. old.) John Paget fel is vállalta a közvetítést, s az unitárius egyháznak sikerül kapcsolatot teremtenie Angliában élő hittestvéreivel, azok testületeivel, intézményeivel. A kapcsolatfelvétel úttörői angol részről Edward Tagert és Alfred Steinthal voltak, akik elsőrendű feladatukként az erdélyi iskolahálózat megmentését ismerték fel, tájékoztatták a tengeren túli unitárius egyházat, rokonszenvet ébresztettek, és iskolamentő mozgalmat indítottak el. Ebben a segítőkész hangulatban hívtak meg több erdélyi fiataalt is angliai látogatásra, majd ezeknek ottani tanulását, illetve némethoni továbbképzését is biztosították. Erdélyből az elsők között Simén Domokos, Ferencz József és Buzogány Áron részesült e jótékony ténykedés áldásaiból. A történelmi visszatekintés felidézi az unitárius fiatalok „felsőbb országokban” való bujdosását a reformáció évtizedeitől 1848-ig, amelyre aztán a 19. század közepétől ráépült az angliai tanulmányi ösztöndíjak igénybevétele.

Kolumbán Vilmos József: *Új irányvonalak az erdélyi református egyházban 1918–1926 között* (301–324. old.). A szerző az 1876. évre helyezi az új irányvonal megjelenését, amikor Szász Domokos, az akkori egyházkerületi főjegyző látnoki módon vetíti előre az egyházi szol-

gálat megalapozását jelentő lelkész-képzés jövőjét, és ennek kiteljesedését a kolozsvári tudományegyetemmel való együttműködésben látja megvalósulni. Az első kolozsvári tanárnemzedék, s mindenekelőtt Kenessey Béla, a teológiai fakultás első rektora, akit az utókor a „belmisszió apostola”-ként tart számon, magáévá teszi Szász Domokos elképzelését. A kezdeményezés a kolozsvári indulás után hozta rendre gyümölcsseit a teológia és az egyház javára.

A címben meghatározott időszak Erdély, a Bánság és Partium esetében az erőszakos hatalomváltást és a kisebbségi állapotba való kényszerülést keregetezi. Erdélyben erre az időszakra esik Nagy Károly püspöki szolgálata (1918–1926). A kolozsvári teológiai fakultás tanárai egyemberként álltak munkába, megalkották a missziói népegyház fogalmát, és ennek gyakorlati megvalósítását tűzték ki célul. A lelképásztorok sorából Nagy Géza és Vásárhelyi János is magáévá tette a belmisszió ügyét. Az ügynek ellenzői is támadtak, s ezért az építő kezdeményezések nem találtak erős visszhangra a lelkészi társadalom körében. Nyilván közrejátszott az is, hogy nem kevesen voltak azok, akik az impériumváltást átmenetinek tartották, és így az egyház nemsokára újból részesedni fog az állami támogatásban. Jó lett volna történelmi párhuzamot vonni a református egyház korábbi magára hagyatott sorsával, amikor a Bécs-csel fennálló kényszerházasság idején bőven szerzett tapasztalatot a túlélés művészeté terén. A szerző a következő

szavakkal zárja tanulmányát: „A belmisszió az egyház teljes megújításának igényével lépett fel. Vezetői, a teológiai tanárok 1918 után, a politikai hatalomváltozás utáni időszakban döbrentek rá, hogy az egyháznak szükségszerűen meg kell újulnia. A román állam elleneséges magatartása miatt az is egyértelművé vált, hogy a világi hatalom részéről sem az erdélyi magyar egyházak, sem az erdélyi magyarság nem számíthat semmiféle támogatásra. Ezért a kolozsvári teológia tanárai a csupán belső erőkre támaszkodó belmissziói kibontakozást sürgették. Tervük utólagosan is igazolást nyert: olyan pezsgő egyházi életet alakítottak ki, amely megerősítette az egyházat, és ezzel együtt az erdélyi magyarságot is.” (321. old.)

Adorjáni Zoltán: *A kolozsvári tanárok katedrán kívüli szolgálata a belmisszióban* (325–343. old.). A 65 éves Rezi Elek tiszteletére összeállított kötet utolsó tanulmánya abba nyújt betekintést, hogy a kolozsvári teológiai fakultás tanárai miként járultak hozzá a belmissziói munka kibontakozásához az 1920-as években. A gyülekezeti missziói munka elméletének kidolgozása főleg Imre Lajos nevéhez kapcsolódott, aki a lehető legtömörebben fogalmazta meg a lelkész-képző fakultás szerepét az adott téren: „a Református Teológiai Fakultás lelkész-képző szolgálata nem más, mint Krisztus missziós parancsának teljesítésére felkészítő oktatás és nevelés.” (326. old.) Ezen túlmenően az egyház alapvető felelősségét is han-

goztatta, és kiemelte, hogy a belmisszió felvállalása a legsürgetőbb. Ennek a gyülekezetek szintjén kell végbemennie, mert ettől válik valóban belmisszióvá. Arra is figyelmeztet, hogy a németből átvett kifejezés (*innere Mission*) tükörfordítása helyett megfelelőbb volna az angol nyelvterületen elterjedt *home mission*nak megfelelő magyar kifejezés használata, amely megragadja a gyülekezeti misszió lényegét. Imre Lajos magáévá teszi Makkai Sándor fennkölt missziói elképzeléseit, ezeket a külhokban szerzett tapasztalataival ötvözi, és a kettőt egybedolgozza a gyakorlati élet

megtermékenyítése céljából. Megalkotja a belmissziói szabályzatot, tanártársaival együtt segédkezik egy sor olyan munkában, amely az egyházi életet gazdag, színes és élő tartalommal töltheti fel, például lapalapítás, vasárnapi iskola indítása, a konfirmáció megújítása, lelkesítő kurzusok beindítása.

A tanulmány sajtótörténetet is tartalmaz, és függelékként közli azokat az írásokat, amelyeket Maksay Albert és Nagy András teológiai tanárok a *Református Család* nőszövetségi lapban jelentettek meg.

Balogh Béla